

MEGJEGYZÉSEK A PVL FEHÉR ÉS FEKETE MAGYARJAIHOZ¹

A magyarság korai történelmére vonatkozó szláv források közül kiemelkedő helyet foglal el az orosz évkönyvírás legkorábbi fennmaradt emléke, a *Povesty vremennih let* (PVL). A benne található, a magyarság 9–10. századi életmódjára, kereskedelmére, vándorlására és honfoglalására vonatkozó adatok számos vita alapját képezték már. Az egyes adatok értékelését azonban nehezíti, hogy a PVL jelenleg rendelkezésre álló, több kézirat alapján rekonstruált szövege egyértelműen nem egy író munkája, és sok esetben nehezen, vagy egyáltalán nem sikerült még tisztázni a szövegrészek létrejöttének fázisait. Nemrégiben az alábbi vélemény látott napvilágot a magyarság korai történelmére vonatkozó passzusokkal kapcsolatban: „A szinte reménytelenül összegubancolódott (egymásba csúszott és szétválasztott, valamint rossz helyre illesztett) szövegek eredeti tartalmának, sorrendjének helyreállítása nem lehetséges.”² Bár e passzus szerzői is úgy vélték, hogy egyes problémák megoldására van mód, a szövegrészek egészének interpretációjával kapcsolatos véleményük azonban még ennek figyelembevételével is elége szkeptikus volt. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a magyarsággal kapcsolatba hozott egyik szövegrész létrejöttének néhány kérdését tisztázzam.

A PVL itt tárgyalandó részletét – amely a forrás datálatlan részében található –, érdemes szövegkörnyezetével együtt idézni.

„[Év nélkül] *Amidőn a szlovén nép, mint mondtuk, a Duna mentén élt, eljővének a szkufoktól [ti. szkítáktól], a kozaroknak nevezettektől, akiket bolgároknak mondanak, és letelepedtek a Duna mentén, a szlovének lakóivá [szomszédaivá] válván. Majd azután fehér ugrok jöttek, és örökölték a szlovének földjét. Ezek az ugrok pedig Hérakleios császár idejében tűntek fel, akik haddal támadtak Hozdroj perzsa császárra. És ebben az időben voltak az obrok [ti. avarok] is, akik harcoltak Hérakleios császárral, és kevésen múltott, hogy el nem fogták. Ezek az obrok hadakoztak a szlovénekkal és megnyomorították a dulebeket, akik szlovének voltak és erőszakoskodtak a duleb asszonyokon: ha egy obrin utazni akart, nem engedett lovat, sem ökröt befogni, hanem 3, 4, 5 asszonyt fogatott a taligába s úgy húzatta magát. Így kínozták a dulebeket. Az obrok ugyanis magas termetűek és kevély lelkűek voltak. És az Isten elveszíté őket és elhaltak*

¹ Ezúton is szeretném megköszönni Ferincz Istvánnak a cikk elkészítéséhez nyújtott értékes tanácsait és segítségét.

² KRISTÓ GY. – H. TÓTH I.: „Az orosz évkönyvek néhány magyar vonatkozásáról”, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 103 (1996), 25.

*mind és nem maradt egyetlen obrin sem és máig él az oroszoknál a közmondás: elvesztek, mint az obrok, akiknek sem nemzetségük, sem ivadéuk nincsen. Ezek után jöttek a pecsenegek [ti. besenyők], majd a fekete ugrok mentek Kiev mellett, később Oleg idejében.*³

A magyarság korai történelme szempontjából az egyik legfontosabb kérdés az idézett forrásrészlettel kapcsolatban az, hogy a benne szereplő fehér és fekete ugrok közül csak az egyik etnikum azonosítható a magyarsággal vagy mindkettő.

A fehér illetve fekete magyar elnevezéseket latin forrásokból ismerjük. Az ezredfordulót követően a Magyar Királyságban is megforduló Querfurti Brúnó (974 k.–1009) *Vita quinque fratrum Poloniae* című munkájában leírja, hogy missziós tevékenységet folytatott a fekete magyarok között.⁴ Egy 1008–1009. fordulóján kelt levelében pedig azt mondja, értesült arról, hogy a fekete magyarok keresztény hitre tértek.⁵ Ademar Cabannensis (988–1034) pedig a *Historia pontificum et comitum Engolismensium* című művében szól arról, hogy Brúnó augsburgi püspök missziós utat tett Fehér Magyarországon, amely a jelzőjét a Fekete Magyarországtól való megkülönböztetésből kapta. Megemlíti még, hogy Fekete Magyarországot a magyar király, István megtámadta és a keresztény hitre térítette.⁶

³ A szöveg első fele Ferincz István fordítása (*A honfoglalás korának írott forrásai*, szerk.: Kristó Gy., „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.”, Szeged 1995, (a továbbiakban HKÍF) 171–172. A szövegrész második felét azonban – mivel annak nagy része a magyarsággal közvetlen kapcsolatba nem áll, és így a HKÍF csak kis részben hozza – Hodinka Antal nyomán adjuk (HODINKA A.: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest 1916, 33–35). Vö.: *Полное собрание русских летописей. I. Лаврентьевская летопись. I. Повесть временных лет*, Ленинград 1926, (a továbbiakban ПСРЛ I.) 11–12; *Полное собрание русских летописей. II. Ипатьевская летопись*, С.-Петербург 1908, (a továbbiakban ПСРЛ II.) 9; *Повесть временных лет*, I. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. ЛИХАЧЕВА перевод Д. С. ЛИХАЧЕВА и Б. А. РОМАНОВА. Москва–Ленинград 1950, (a továbbiakban ПВЛ) 14; *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text. Translated and edited: CROSS, S. H.–SHERBOWITZ-WETZOR, O. P.*, Cambridge 1953, 55–56.

⁴ *Az államalapítás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ GY., „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.” Szeged 1999, (a továbbiakban ÁKÍF) 87–88.

⁵ „Ego autem nunc flecto ad Pruzos, ubi qui precessit, precedere debet, qui illa omnia fecit, et nunc facere debet, clemens Deus et senior meus preciosissimus Petrus. Audivi etiam de Nigris Ungris, ad quos, que nunquam frustra vadit, Sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri – quod Deus indulgeat – cum peccato magno aliquos cecarent; quia conversi omnes facti sunt christiani.” *Diplomata Hungariae Antiquissima*. I. Praefuit: GYÖRFFY Gy., Budapest 1992, 46; ÁKÍF 91.

⁶ „Quod exemplum ejus secutus Brunus episcopus, petiit imperatorem ut pro eo juberet consecrare in sede sua episcopum quem elegerat, nomine Odolricum. Quo facto, et ipse humiliter abiit in provinciam Ungriam que dicitur Alba Ungaria ad differendam alteri Ungrie Nigre, pro eo quod populus est colore fusco velut Etiopes. [...] Sanctus autem Brunus covertit ad fidem Ungriam provinciam [...] Stephanus etiam rex Ungarie, bello appetens Ungriam nigram, tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis to-

A fehér és fekete magyarok Kárpát-medencei szállásterületének (szállásterületeinek) lokalizációjával kapcsolatban számos elmélet született,⁷ és többen tettek kísérletet a népnevekkel együtt jelentkező színnevek magyarozására, illetve a mögöttük rejlő etnikai tartalom meghatározására is. A továbbiakban ezen nézetek közül itt csak a PVL passzusaihoz kapcsolódó vélemények bemutatására szorítkozom.

Györffy véleménye szerint Kuvrat birodalmának a bukása után a dél-orosz steppén lévő területeinek egy részét a magyarok szállták meg. A magyarság ezen 7. századi

tam illam terram convertere meruit.” Ademari Cabannensis *Chronicon*. Cura et studio: BOURGAIN, P., iuvamen praestantibus R. LANDES et G. PON. Turnhout 1999, 152, 155; ÁKÍF 165–166, 168–169.

⁷ A fekete magyarokat a Kárpát-medence számos részére helyezték már a kutatók: Tiszántúl (KARÁCSONYI J.: *Szent István király élete*, Budapest 1904, 20; BALANYI GY.: *Szent István*, Budapest 1938, 14; GALLA F.: „Szent István apostoli tevékenykedése és e téren ismertebb munkatársai”, in: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I. szerk.: Serédi J. Budapest 1938, 320), Maros–Tisza köze, Felső-Tisza-vidék, Nyitra környéke, Eger környéke (GYÖRFFY GY.: *István király és műve*, Budapest 1977, 166, 172–173, 179; GYÖRFFY GY.: „Államszervezés”, in *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. főszerk. Székely Gy., Budapest 1987², 766, 774), Maros–Tisza köze, Tiszántúl és Erdély (HÓMAN B.–SZEGFÜ GY.: *Magyar történet*, I. Budapest 1941⁷, 178, 199; VÁCZY P.: „Gyula és Ajtony”, in *Emlékkönyv Szentpéter Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*, Budapest 1938, 502; IFJ. HORVÁTH J.: „Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján.” in *Székesfehérvár évszázadai. I. Az államalapítás kora*. szerk.: Kralovánszky A., Székesfehérvár 1967, 107; LÁSZLÓ GY.: *A „kettős honfoglalás”*, Budapest 1978, 145; GYÖRFFY *Államszervezés*. 764, 767, 769) Baranya, Valkó megye és a Szerémség területén (KRISTÓ GY.: „A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása”, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 82 (1985), 14), a pécsi püspökség és a kalocsai érsekség területe (MAKK F. *Magyar külpolitika (896–1196)*, „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.” Szeged 1996, 2., bővített és átdolgozott kiadás, 56.) Erdély (PAULER GY.: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, I. 1899, 2. javított kiadás, 395. 88. jegyz.)

A kérdésre lásd még: KRISTÓ *A fekete magyarok...* 12; TÓTH S. L.: „Kabarok és fekete magyarok”, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 84 (1987), 25–28; TÓTH S. L.: „A fehér és fekete magyarok problematikájához”, in: *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*, h. n. 1997, 85–86.

A fehér magyarok szállásterületével kapcsolatban sokkal kevesebb konkrét állásfoglalás született. Országukat általában a Kárpát-medence azon területére lokalizálták, amelyen nem fekete magyarok éltek (GYÖRFFY, „*István király...*” 166; KRISTÓ, „*A fekete magyarok...*” 15; HORVÁTH *i. m.* 107–109). TÓTH ennél határozottabban az Északnyugat-Dunántúlra helyezte őket (TÓTH S. L.: „A fehér és fekete magyarok kérdéséhez.” *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 75 (1983), 5; TÓTH S. L.: *A fehér és fekete magyarok problematikájához* 86). Talán éppen a szakirodalom hallgatása miatt a fekete magyarokkal ellentétben (TÓTH S. L. „fekete magyarok”, in: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, főszerk.: Kristó Gy., szerk.: Engel P.–Makk F., Budapest 1994, 216); a fehér magyarok a korrall foglalkozó szaklexikonban sem kaptak önálló címszót.

migrációjára vonatkozna forrásunk fehér ugrokkal kapcsolatos bejegyzése.⁸ Bartha lehetségesnek tartotta, hogy a 620-as években a Kaukázus északi előterében élő magyarokat, szaragurokat vagy valamely ugor népet értette a forrás szerzője a fehér ugor név alatt.⁹ László úgy vélte, hogy a fehér ugrok alatt a 7. században az Árpád-ház vezetésével a Kárpát-medencébe költözött, magyar nyelven beszélő onog(und)ur-bulgárokat kell értenünk.¹⁰ Moravcsik azon a véleményen volt, hogy a fehér ugor név a 7. században a Balkánra költözött dunai-bulgárookra vonatkozik. Erre a népességre egy bizánci auktor, Agathon már használta az onogur nevet. Moravcsik szerint a szláv szerző nem volt tisztában azzal, hogy a bizánci források az onogur és a bulgár nevet egymás szinonimáinak tekintették, és így a dunai-bulgárok balkáni megjelenését egyszer a bulgárok, másszor pedig fehér ugrokkal kapcsolatban is előadta. Bár a szláv forrás előképét nem tudta meghatározni, de abban nem kételkedett, hogy az egy bizánci munka volt.¹¹ Újabbban Klima vélte úgy, hogy a PVL fehér és fekete ugorjai a 7. századi Kuvrat által vezetett törzsszövetség két etnikai komponensére, az onogurokra és a magyarokra vonatkoznak.¹²

Ezen elméletek közös jellemzője, hogy a fehér ugrok megjelenését a 7. századra tették. Ez a datálás azon alapult, hogy a Hérakleios bizánci császár idején feltűnő ugrok valóban azonosak – ahogy azt forrásunk is állítja – a fehér ugrokkal. Ez a nézet azonban tarthatatlan. A Hérakleios császár idején feltűnő ugrok alatt voltaképpen a belső-ázsiai I. Türk Kaganátus nyugati felének haderejét kell értenünk. A PVL ezen szakaszának írója ugyanis Georgios Monachos (Georgios Hamartolos) szláv nyelvre lefordított krónikájából vette át a Hérakleios idején harcoló ugrokról szóló hírt. A szláv forrás görög előképe és annak forrása, Niképhoros pátriárkának a 9. század elején írott *Breviáriuma* pedig részletesen megemlékezik a bizánciak és – nem az ugrok, hanem – a nyugati-türkök közötti megegyezésről, amelynek során az utóbbiak kazárokból álló seregei a bizánci csapatokhoz csatlakozva harcba indultak a perzsák ellen. Ez, a források által jól dokumentálható esemény oly módon került be a PVL ugrokkal foglalkozó szövegébe, hogy Georgios Monachos munkájának szláv fordítója a bizánci forrásban szereplő *türk* népvét a 10–11. századi bizánci forrásokban használatos jelentése szerint az *ugor* 'magyar' népnévvel adta vissza. A PVL írója már ezen szláv szövegből emelte át a „magyarokra” (*ugrok*) vonatkozó szövegrészt. Ily módon a PVL ezen rövid passzusa nem a magyarság, hanem a belső-ázsiai türkök illetve a kazárok történelmé-

⁸ GYÖRFFY GY.: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, Budapest 1959, 76. 242. jegyz.

⁹ BARTHA A.: *A IX–X. századi magyar társadalom*, Budapest 1968, 82–83; BARTHA A.: *A magyar nép őstörténete*, Budapest 1988, 366.

¹⁰ LÁSZLÓ I. M. 139–141, 145–146.

¹¹ MORAVCSIK GY.: *Az onogurok történetéhez*, „A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai” 27. Budapest (1930) 34.

¹² KLIMA L.: „Fehér és fekete duális társadalmi struktúrák a népvándorlás kori népeknél”, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 30–31/2 (1993), 120–121.

nek egy kései, görög előképre visszamenő emléke. Így a fehér ugrok 7. századra tett megjelenésének forrásos alapja elesett.¹³

Tóth a fehér ugrok elnevezést a honfoglaló magyarság egy – az ezredfordulón I. István magyar király által vezetett – csoportjára vonatkoztatta. Úgy vélte, hogy a forrás által említett a szlávok földjének elfoglalásáról szóló hír a kárpát-medencei magyar honfoglalásra vonatkozik.¹⁴ Kristó és H. Tóth szintúgy azon a véleményen voltak, hogy a fehér ugrok alatt a honfoglaló magyar törzsszövetséget kell érteni. Ennek megfelelően úgy vélték, hogy a PVL velük kapcsolatos tudósítása 9. század végi eseményről ad hírt.¹⁵ Ahhoz kétség sem férhet, hogy a fekete ugrok alatt a honfoglaló magyarságot (vagy annak valamely csoportját) kell érteni. Maga a szövegrészlet mondja ugyanis meg, hogy a fekete ugrok alatt az író az Oleg fejedelem idején létező ugrokat értette. A PVL pedig részletesen beszámol az Oleg idején a dél-orosz steppét elhagyó, és a Kárpát-medencében hont foglaló magyarságról.¹⁶ Ez alapján a fehér és a fekete ugrokról

¹³ BALOGH L.: „Hérakleios ugri szövetségesei.” *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica* 119 (2004), 3–9.

¹⁴ TÓTH „*A fehér és fekete magyarok kérdéséhez*” 4–5. De más publikációiban mintha ezt föl-
adná: TÓTH „*Kabarok és fekete magyarok*” 27. 29. jegyz.; TÓTH „*A fehér és fekete magyarok
problematikájához*” 83–84. A magyar kutatók körében létezett egy olyan nézet is, hogy
a fehér ugrok nem (csak) szlávokat, hanem volohokat is elkergettek a Kárpát-medencéből
(GYÖRFFY „*Tanulmányok...*” 242. jegyz.; TÓTH „*A fehér és fekete magyarok kérdéséhez*” 4).
Ez a nézet a kérdéses passzus Kniezsa István által adott magyar fordításán alapult (*A magya-
rok elődeiről és a honfoglalásról*, szerk.: Györffy Gy., Budapest 1986³, (a továbbiakban
MEH) 126). Már KRISTÓ és H. TÓTH is felhívták azonban a figyelmet arra, hogy az adott
szöveghelyen volohok a PVL kritikai kiadásában nem szerepelnek, de arra nem adtak vá-
laszt, hogy a magyar fordításban akkor mi módon kaphattak helyet (KRISTÓ–H. TÓTH *i. m.*
25). A hiba voltaképpen onnan ered, hogy a PVL fehér ugrokkal foglalkozó passzusának
KNIEZSA által készített magyar fordítása ŠAHMATOV rekonstruált szövegét vette alapul,
amely valóban tartalmazta a volohok említését. Arról lehetett szó, hogy ŠAHMATOV úgy
vélte, hogy a fehér ugrokkal kapcsolatos passzus voltaképpen a magyar honfoglalásról be-
számoló passzus kivonata, így onnan a volohokra vonatkozó részletet a korábbi szövegbe is
betoldotta (MEH 125 vö.: Шахматов, А. А.: *История русского летописания*, I. Санкт-
Петербург 2003, 589).

¹⁵ KRISTÓ–H. TÓTH *i. m.* 26–27.

¹⁶ „6406. Vonultak az ugrok Kijev mellett a hegyen keresztül, amelyet ma Ugorskojenek ne-
veznek, és megérkezvén a Dnyeperhez, megállottak sátraikkal, mert úgy vándoroltak, mint
most a polovecek. Miután megérkeztek kelet felől, és átvergődtek a nagy hegyeken keresz-
tül, amelyeket Ugor hegyeknek neveznek, hadakozni kezdtek az ott élő volohokkal és szlo-
vénekkal. Előbb ugyanis szlovének éltek ott, és a volohok elfoglalták a szlovén földet, az-
után pedig az ugrok elűzték a volohokat, és örökölték azt a földet, és letelepedtek a szlové-
nekkal, alávétvén őket maguknak, és azóta nevezik ugor földnek. És elkezdtek az ugrok
a görögökkel hadakozni, és feldúlták a thrák és makedón földet egészen Selun’-ig. És haddal
kezdtek jární a morvákra és a csehekre. Egy szlovén népet alkottak ugyanis, és a Duna men-
tén éltek a szlovének, akiket az ugrok meghódítottak, és Morávia és a csehek és ljachok és
a poljánok, akiket most ruszi-nak hívnak.” HKÍF 274–175; ПБЖ 21.

szóló mondatok közötti részt a kutatók egy része interpolációnak tekintette, amely szét-
szakította a magyar honfoglalás leírását.¹⁷ A passzus ezen interpretációja sem adott
azonban választ két lényeges kérdésre: Mi az oka, hogy a forrás a vizsgált szöveg-
részben belül kétszer is említést tesz a magyar honfoglalásról, illetve annak előzményé-
ről? Mivel magyarázható, hogy a besenyők európai megjelenése után és nem előtt em-
líti a forrás a fekete ugrok (magyarok) dél-orosz steppéről való nyugatra vándorlását,
azaz a honfoglalást? A válaszok megadásához elsőként eredetük szerint csoportosítani
kell a fehér ugrokkal foglalkozó mondat után következő szövegrészeket, meg kell adni
– amennyiben erre mód van – a szövegbe kerülésük okát, illetve relatív kronológiáját.

Mint láthattuk, az első rész a 7. századi belső-ázsiai türkökre (~kazárookra) vonatko-
zik, és Georgios Monachos szövegén át voltaképpen Niképhoros pátriárka *Breviariu-*
mából származik. Az avarokra vonatkozó passzusok első felének forrása egyértelműen
meghatározható Georgios Monachos munkájának szláv fordításában.¹⁸ Ez pedig egy
görög szövegre megy vissza,¹⁹ amely Niképhoros pátriárka *Breviarium*ából veszi ere-
detét.²⁰ A forrásrészlet egy Hérakleios bizánci császár elleni váratlan avar támadásról
szól. 623. június 5-én a Kárpát-medencét uraló avar kagán a konstantinápolyi véd-
művek biztonságából diplomáciai tárgyalás ürügyén kicsalt császár foglyul ejtésére tett
kísérletet. Hérakleios azonban még idejében felismerte a kelepécét, és visszamenekült
a császárvárosba.²¹ Az könnyen belátható, hogy a PVL ezen passzusának írója az avarok-
kal kapcsolatos szövegrészt csak a Hérakleios idején feltűnő *ugrok* (belső-ázsiai tür-
kök~kazárok) miatt emelte be a szövegbe. Ezt támogatja a szöveg avarokkal kapcsola-
tos „ebben az időben voltak” kitétele is. Az írónak annyiban igaza volt, hogy a türkök
(~kazárok) és az avarok harcai valóban egyazon kor eseményei voltak. A hibás szer-

¹⁷ KRISTÓ–H. TÓTN *i. m.* 26–27; TÓTN „*A fehér és fekete magyarok problematikájához*” 83–84.

¹⁸ „Тогда и Обри придоша къ цареви мира просить с лестию. Их прооуготование приятъ въ Ираклии сътвори сломъ, тоу покояшеть а. Си же, злое въ сердци своемъ имоуще, къ своимъ сродникомъ послаша вестъ: «скоро гредите, се бо царь богат у нас есть». онем же сверепом бесом никако ж ослабивше, на земли тоу придоша. Приобретаниемъ чело-
веколюбивому богу, спасающоу правыя сердцемъ, одва въ Оузантию възвративсе, царь приде. они же, гнавше по немъ далече и не състигше, все богатство его взеша и, на Фракисъ нагнавше, плениша моуж и женъ тысящъ 70. и тако възвратишеса въ свояя.» В. М. ИСТРИНЪ *Хроника Георгія Амартола въ древнемъ славянорусскомъ переводѣ*, I. Петроградъ 1920 (reprint 1972), 434. vö.: ШАХМАТОВ *i. m.* 589.

¹⁹ BOOR, A. C.: *Georgii monachi chronicon*, II. Lipsiae 1904, 669; *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Serie B. Griechische Namen bis 1025*, I. hrsg. J. FERLUGA–M. HELLMANN–H. LUDAT–K. ZERNACK, Wiesbaden 1980, 46–47; SZÁDECZKY-KARDOSS S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*, „Magyar Östörténeti Könyvtár 12.” Budapest 1998, 167–168. vö.: MORAVCSIK, GY.: *Byzantinoturcica*. II. Zweite durchgearbeitete Auflage 1958, 52.

²⁰ *Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History*, Text, translation, and commentary by C. MANGO., Washington 1990, 50–51.

²¹ POHL, W.: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München 1988, 245–248; SZÁDECZKY-KARDOSS „*Az avar történelem...*” 164–169.

kesztés azonban abból eredt, hogy az *ugrokra* (belső-ázsiai türkök–kazárok) vonatkozó szövegrészt tévesen kötötte az azt megelőző mondatában szereplő fehér ugrokhoz. Ily módon természetesen a fehér ugrok szempontjából az avarokra vonatkozó ezen részlet használható történelmi információkat nem ad.

Forrásunk ezután megemlékezik a dulebek és az avarok viszonyáról. A szakirodalomban két markánsan eltérő vélemény van ezen hír értelmezésével kapcsolatban. Az egyik a keleti-, míg a másik a nyugati-szláv területeken élő dulebekre vonatkoztatja a PVL tudósítását. Zástěrová véleménye szerint nehezen képzelhető el, hogy a keleti-szlávok egy része fölötti 6–7. századi avar fennhatóság emléke a 12. századig néphagyományként megőrződött volna. A nyugati-szláv dulebek azonban egészen a 9. századig érintkeztek/érintkezettek az avarokkal.²² Váczy a forrásrészletben szereplő dulebeket a Stájerországban élt Mura-menti dulebekkel azonosította, arra hivatkozva, hogy ezekre az Avar Kaganátushoz való közelségük okán inkább ráillik a PVL tudósítása, mint a Bug mentén élt – keleti-szláv – dulebekre. Azt feltételezte, hogy amikor Metód missziós útja során Kocel frank főúr mosaburgi udvarában tevékenykedett, környezete megismerkedett a szomszédos területeken élő szlávok avarokkal kapcsolatos hagyományaival. Amikor Metódot innen távozásra kényszerítették, a Morva Fejedelemségbe ment, ahonnan, amikor meghalt, tanítványai a dunai-bulgár államba menekültek, ahová magukkal vitték a dulebek és az avarok kapcsolatára vonatkozó értesüléseiket is. Itt a történet bekerült egy olyan írott forrásba, amelyből a hír átkerült a PVL szövegébe.²³ Kollautz is úgy vélte, hogy Cirill és Metód környezetének világszemléletével jól összeegyeztethetőek a PVL avar–duleb viszonyról írott sorainak biblikus párhuzamai. Ő azonban azon a véleményen volt, hogy a tudósítás a 7. század elején az avaroknak a szláv vendek feletti uralmát tükrözi, amelynek emléke nyugati-szláv előzmények útján közvetetten jutott el a PVL szövegébe.²⁴

A szakirodalomban elterjedt másik vélemény szerint a PVL értesülése a keleti-szláv dulebekre vonatkozik. Szádeczky-Kardoss úgy vélte, hogy a forrás által leírt események a 7. századra datálhatók. Az avarok kárpát-medencei uralmának megroppanása, és a dél-orosz steppén Kuvrat birodalmának létrejötte ahhoz vezetett, hogy az eddig a Bug folyó vidékén élő dulebek földjén megforduló avarok rákényszerültek arra, hogy ezeket a területeket elhagyják.²⁵

²² ZÁSTĚROVÁ, B.: „Zu den Quellen zur Geschichte Wolhyniens und der Duleben im 6. Jahrhundert”, in *Byzantinische Beiträge*, hrsg. J. Irmscher., Berlin 1964, 231–239.

²³ VÁCZY P.: „A frank háború és az avar nép”, *Századok* 107 (1974), 1046–1048. Szintén a nyugati-szláv dulebekhez kapcsolta a leírást BOBA (BOBA, I.: *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century*, „Slavo-Orientalia 2.” The Hague–Wiesbaden 1967, 43–45).

²⁴ KOLLAUTZ, A.: „Nestors Quelle über die Unterdrückung der Duleben durch die Obri (Awaren)”, *Die Welt der Slaven* 27 (1982), 310–311, 315–316.

²⁵ SZÁDECZKY-KARDOSS „Az avar történelem...” 215. vö.: ПИБЛ II. 224–225; VERNADSKY, G.: *Ancient Russia*, New Haven é. n. 189–190; CROSS-SHERBOWITZ-WETZOR *i. m.* 232; FARKAS

Az, hogy az egyértelműen bizánci forrásra visszamenő történetet (Hérakleios avarok általi törbeccsalásáról) közvetlenül követi az avar–duleb kapcsolatot tárgyaló rész, még nem elégséges ok, hogy a második hírt is 7. századi események visszatükröződésének tekintsük. Az a feltételezés pedig, hogy a PVL írója a két különböző forrását (úgy hogy a dulebekkel kapcsolatos rész ráadásul semmiféle időbeli fogódzót nem ad ehhez) kronológiailag helyesen értelmezte, további bizonyítékok nélkül nehezen hihető. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a dulebekkel foglalkozó rész „Ezek az obrok” (Си же обри) kitétele összevethető a korábban szereplő „Ezek az ugrok” (Си бо угри) részlettel. Az ugrokkal kapcsolatos hírről pedig fentebb már bizonyítottuk, hogy az mind kronológiailag, mind tényszerűen hibás szerkesztés eredményeként került a szövegbe. Ennek fényében legalábbis meggondolandó, hogy ragaszkodhatunk-e ahhoz, hogy az avarok esetében erről szó sem lehetett.

A passzus szerzője egy történelmi helyzet sajátos szemszögből való értelmezését adja. A szöveg bibliai előképei, népetimológias részletei és bizánci forrásokkal való hasonlósága arra mutat, hogy az író az avaroknak a szlávok (dulebek) feletti hatalmáról szóló híret irodalmi előképeire támaszkodva jelentősen kibővítette.

Kollautz felhívta a figyelmet arra, hogy az avarok emberek által húzott szekereiről szóló rész párhuzamai egyrészt a Bibliában, másrészt bizánci forrásokban is megtalálhatók.²⁶ Menander Protector egyik fragmentuma egy 6. századi esemény során a perzsa uralkodóval kapcsolatban utal Sesóstris egyiptomi fáraó esetére, aki megittasulván sikereitől, esztelenségében díszkocsiját a legyőzött királyokkal vontattatta. Ugyanezzel a történettel él Theophylaktos Symokattés, aki egy bizánci követnek az avarok kagánjához intézett szavait idézte, amelyben összehasonlította a nomád uralkodót Sesóstris egyiptomi fáraóval.²⁷ A történet tehát a bizánci kultúrkörbe tartozó szerzők körében elterjedt lehetett a barbár uralkodók elnyomó hatalmának jellemzésére.²⁸

Az avarok különösen magas termete sem történelmi emlék visszatükröződése, hanem az avar (объринъ, обре) népnévnek a nyugati szláv обр 'óriás' szón alapuló népetimológikus magyarázata,²⁹ amelyre hatással voltak biblikus előzmények is.³⁰

CS.: „Megjegyzések a steppe 603 körüli történetének forrásaihoz”, in: *A Kárpát-medence és a steppe*, szerk.: Márton A., „Magyar Őstörténeti Könyvtár 14.” Budapest 2001, 63.

A forrásrészlet egészen sajátos interpretációját adja: GYÖRFFY GY. – ZÓLYOMI B.: „A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt”, in *Honfoglalás és régészet*, szerk.: Kovács L., „A Honfoglalásról sok szemmel 1.” Budapest 1994, 28–29.

A duleb kérdésre részletes irodalmat ad: KOLLAUTZ *i. m.* 307–320; SZÁDECZKY-KARDOSS „*Az avar történelem...*” 215. 23. jegyz.

²⁶ KOLLAUTZ *i. m.* 311–312. vö.: 2Mózes 2:21; Józsué 11:21–22; 1Sámuel 8:11.

²⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS „*Az avar történelem...*” 99.

²⁸ KOLLAUTZ *i. m.* 311; SZÁDECZKY-KARDOSS „*Az avar történelem...*” 100. Habár Kollautz úgy vélte, hogy a történetnek volt valóságmagva is (KOLLAUTZ *i. m.* 318–320).

²⁹ ZÁSTĚROVÁ *i. m.* 231–239; VÁCZY „*A frank háború...*” 1047. 22. jegyz.

³⁰ 1Mózes 6:4 vö.: KOLLAUTZ *i. m.* 313–315.

Az avarok teljes pusztulásáról szóló megjegyzést a 9. századra (vagy még korábban) mint hiteles információt vonatkoztatni nem lehet,³¹ habár a 10. század első harmadában Nikolaos Mystikos konstantinápolyi pátriárka és a 10. századi bizánci forrás, a *Suda-lexikon* is hasonló szavakkal jellemzi a sorsukat.³² Ezek a vélemények azonban, ha nem csak mint írói túlzásként értelmezzük őket, arra utalhatnak, hogy 10–12. században a kárpát-medencei avarság már eltűnt a bizánci források és a PVL ezen híret megfogalmazó szerző látóteréből.

A PVL említett szövegrészlete eredetének kérdését az információk forrásának ismerete nélkül eldönteni aligha lehet, elég annyit megállapítanunk, hogy az az előző mondatok miatt került jelenlegi helyére.³³

A besenyőkre vonatkozó mondat valószínűleg a PVL 915. (6423) év alatt feljegyzett hírének összefoglalása. Ott a forrás szövegében azt találjuk, hogy a besenyők ekkor jöttek először a ruszok területére, de amikor Igor fejedelem békét kötött velük, a Dunához vonultak. Ebben az időben Symeon a bolgár uralkodó feldúlta Thrákiát, és a kilátástalan helyzetben lévő bizánciak a besenyőktől kértek segítséget. Amikor azonban a besenyők elkezdtek volna harcolni, a bizánci hadvezérek összevesztek. A besenyők ezt látván visszatértek hazájukba. A bolgárok ezután megtámadták a bizánciakat és sokakat megölték közülük. Symeon pedig még Adrianopolis városát is bevette.³⁴ A datálatlan passzus íróját megteveszthette, hogy a 915. év alatt szereplő hírben azt ol-

³¹ *Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters*, Greek text and English translation: JENKINS, R. J. H. – WESTERINK, L. G., Dumbarton Oaks 1973, 70–71; SZÁDECZKY-KARDOSS „Az avar történelem...” 204; OLAJOS T.: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai*, „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16.” Szeged 2001, 25, 27. vö.: VÁCZY „A frank háború...” 1047; SZÓKE B. M.: „A 9. századi Nagyalföld lakosságáról”, in: *Az Alföld a 9. században*, szerk.: Lőrinczy G., Szeged 1993, 37–38. A *Suda-lexikon* passzusához igen részletes kommentárt fűz OLAJOS *i. m.* 28–43. A 9–10. századi avar továbbélésre lásd: VÁCZY „A frank háború...”; SZÁDECZKY-KARDOSS S.: „A Kárpát-medence IX. századi történetének néhány forrásáról”, in: *Szegedi Bölcsészeműhely '82*, szerk.: Róna-Tas A., Szeged 1983, 194–200, 205–210; SZÁDECZKY-KARDOSS S.: „Még egyszer Regino és a korabeli magyarság”, in: *Az Alföld a 9. században*, szerk.: Lőrinczy G., Szeged 1993, 231–233; MADARAS L.: „Az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetőségéről a régészeti források tükrében”, in: *Az Alföld a 9. században*, szerk.: Lőrinczy G., Szeged 1993, 11–32; SZÓKE B. M.: „Plaga Orientalis (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban)”, in: *Honfoglaló őseink*, szerk.: Veszprémy L., Budapest 1996, 43; OLAJOS *i. m.*

³² JENKINS–WESTERINK *i. m.* 70–71; SZÓKE *i. m.* 36–47; OLAJOS *i. m.* 13–43.

³³ Ezt a nézetet képviselte már JAGIĆ is a 19. század végén (*A magyar honfoglalás kútfoi*, szerk.: Pauler Gy. – Szilágyi S., Budapest 1900, 369. 2. jegyz.).

³⁴ „В лето 6423. Придоша печенези первое на Рускую землю, и сотворивше мирь со Игорем, и приидоша к Дунаю. В си же времена прииде Семионъ пленя Фракию, греки же послаша по печенегу. Печенегом пришедшим и хотящимъ на Семеона, расварившеся греческыя воеводы. Видевше печенези, яко сами на ся ремь имуть, отъидоша въвоасы, а болгаре со грекы соступишася, и пересечени быша грекы.” ПВЛ I. 31–32; CROSS–SHERBOWITZ–WETZOR *i. m.* 71.

vashatta, hogy a besenyők a Dunához jöttek. Mivel pedig az író szándéka szerint a datálatlan szövegrészünk a Duna menti szlávokat ért (nomád) támadásokról kíván összefoglalást adni, joggal vélte úgy, hogy ezek között a besenyők, egyrészt nomád voltuk, másrészt az általuk érintett terület okán helyet kaphatnak. Tekintve, hogy a vizsgált rész éppúgy a *jöttek* (приидоша) kifejezést használja a besenyőkkel kapcsolatban, mint a 915. évi bejegyzés (приидоша), és mivel szintúgy megegyezik az események földrajzi színtere, az Al-Duna vidéke is, úgy vélem joggal valószínűsíthetjük, hogy az első passzus írója voltaképpen csak az utóbbi rész rövid, tömör összefoglalását kívánta adni.

A besenyőkre vonatkozó résszel kapcsolatban olyan vélemény is napvilágot látott, hogy az egy Oleg fejedelem idején történt eseményre vonatkozik.³⁵ Ez azonban téves következtetés. Egyrészt a forrás csak a fekete ugrokkal kapcsolatban említi ezt az időmeghatározást, másrészt amennyiben a szövegrész kapcsolatát a PVL 915. éve alatt följegyzett hírével elfogadjuk, úgy a forrásunk szerint 912-ben meghalt Oleg az események idején már nem élt.³⁶ A téves elképzelés minden bizonnyal onnan eredt, hogy a PVL egymást követő bejegyzései a besenyőkről és a magyarokról (fekete ugrok) azt a képzetet kelthették, mintha azok kronologikus rendben lennének lejegyezve. Mivel pedig Oleg uralmát Kijev felett a PVL a 882. évtől számította, ez azt a – téves – látszatot kelti, mintha a besenyőkkel kapcsolatos információk a magyar honfoglalással közel egy időben, tehát Oleg uralkodása idején történtek volna.

A forrás által leírt események balkáni része jól dokumentálható a bizánci források segítségével. 913-ban Alexandros bizánci császár (912–913) halála után a trónt VII. Konstantinos Porphyrogennétos (913–959) foglalta el. A gyermek uralkodó helyett azonban egy régenstanács intézte az állam ügyeit. A helyzetet kihasználva a bolgár uralkodó, Symeon 913. augusztusában megtámadta Thrakia themát. A régenstanács feje, Nikolaos Mystikos konstantinápolyi pátriárka a támadók visszavonulását csak úgy tudta elérni, ha Symeont mint bolgár uralkodót megkoronázta, és elfogadta azt a feltételt, hogy a gyermek császárt eljegyezzék Symeon egyik leányával. A kormányzatban azonban az ellenség visszavonulása után változás állt be. A császár anyja, Zóé magához ragadta a hatalmat, és megtagadta a bolgár uralkodónak tett ígéretek teljesítését. Ez kiváltotta Symeon újabb támadását 914-ben, amelynek során Adrianopolis városát is sikerült megszereznie.³⁷ Mivel a bizánci haderő Kis-Ázsiában és Itáliában volt lekötve,

³⁵ TÓTH, „A fehér és fekete magyarok problematikájához” 84.

³⁶ Itt csak utalnék az Oleg uralkodási idejével kapcsolatos újabb irodalomra (GOLB, N. – PRITSAK, O.: *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*, Ithaca–London 1982, 60–71; ZUCKERMAN, C.: „On the Date of the Khazars’ Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor”, *Revue des Études Byzantines* 53 (1995), 237–270; ПЕМРУХИН, В. Я.: „Князь Олег, Хелгу Кембриджского документа и русский княжеский род”, in: *Древнейшие государства восточной Европы*, Москва 2000, 222–229). Az esemény tényleges ideje azonban a PVL szövegének interpretációja szempontjából itt érdektelen.

³⁷ OBOLENSKY, D.: *A Bizánci Nemzetközösség*, „Varia Byzantina 3.” Budapest 1999, 138–142; BRÉHIER, L.: *Bizánc tündöklése és hanyatlása*, „Varia Byzantina 1.” Budapest 1999, 2. javí-

a bizánci kormányzat Jóannés Bogast, a Krím-félszigeten lévő Chersón sztratégoszát bízta meg, hogy a dél-orosz steppén élő besenyőket bérelje fel a bolgárok hátbatámadására. A sztratégosz elérte, hogy a besenyők ígéretet tett arra, hogy bizánci oldalon avatkoznak be a harcokba. 917 augusztusában Jóannés Bogas és a besenyők az Al-Dunához vonultak, és arra vártak, hogy a bizánci flotta átszállítsa őket a folyó déli partjára. A hadjárat azonban a sztratégosznak és Rómanos Lepakénosnak, a flotta parancsnokának torzsalkodása miatt kudarcba fulladt, és a besenyők hazavonultak. Symeonnak így csak a délről közeledő bizánci csapatokkal kellett felvennie a harcot, amelynek során a bolgárok Anchialos közelében győzelmet arattak.³⁸

A PVL passzusának ez a balkáni eseményeket tárgyaló része *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordításából való átvétel.³⁹ Ez pedig egy görög szövegre megy vissza.⁴⁰ A PVL tudósítása azonban kronológiai pontatlanságokat tartalmaz. Az események voltaképpen nem csak a 915. év során történtek, mint azt forrásunk állítja.⁴¹ A hibák okára *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordításának és a PVL szövegének összevetése rávilágíthat. A PVL passzusát a *Georgius Monachus Continuatus* szláv fordítása alapján tagoltam, az egyes részek után zárójelben jelezve, hogy azok a PVL szövegében mely sorrendben követik egymást.

Georgius Monachus Continuatus szláv fordítása (ИСТРИНЬ i. m.)	PVL (ПСРЛ I.)
	„В лето 6423. Придоша печенези первое на Рускую землю, и сотворивше миръ со Игорем,...(31 ₃₁₋₃₂) (1)
Семеоноу же Болгариноу Фракию паку плёноуюшоу, (545 ₂₃)	В си же времена прииде Семионъ пленяя Фракию, (31 ₃₂₋₃₃) (3)
в печали соуше царици и соушим въ властех, яко да престанеть от лоукавствия, проси Иоаннь Вога быти	греки же послаша по печенегии. (31 ₃₃₋₃₄) (4)

tott kiadás, 148–149; OSTROGORSKY, G.: *A bizánci állam története*, Budapest 2003, 229–230.

³⁸ RUNCIMAN, S.: *A History of the First Bulgarian Empire*, London 1930, 156–160; DIACONU, P.: *Les petchénegues au Bas-Danube*, „Bibliotheca Historica Romaniae 27.” Bucarest 1970, 14–15; BROWNING, R.: *Byzantium and Bulgaria. A comparative study across the early medieval frontier*, Berkeley–Los Angeles 1975, 61–64; WOZNIAK, F. E.: „Byzantium, the Pechenegs and the Rus’: The Limitations of a Great Power’s Influence on its Clients in the 10th Century Eurasian Steppe”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 4 (1984), 305–306; BRÉHIER *i. m.* 149–150; OBOLENSKY *i. m.* 138–143; OSTROGORSKY *i. m.* 230–231.

³⁹ ИСТРИНЬ *i. m.* 545–546, 547, 548.

⁴⁰ *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, ex recognitione I. Bekkeri, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonnae 1838, 878–883.

⁴¹ DIACONU *i. m.* 14.

<p>емоу патрикиемъ: «приведу на Семеона Печенѣгы». прошение полоучивъ и дары взем, в Печенѣжскоую страну вниде. и се тали оттоуду поемъ, приведе в Костентинъ град, (545₂₃₋₂₇)</p>	
<p>яко сложившемса Печенѣгом, и прешедше Дунавъ, на Семена вѣвати. [...] (545₂₇₋₂₈)</p>	<p>и придоша к Дунаю. (31₃₂) (2)</p>
<p>септевриа месяца индиктиона третиаго Панкрат Армененинъ Одринъ град Семеоноу подасть, иже древле бо Орестианъ град нарицашеся от Орѣста, сына Агамѣнь. и онъ же рвением праведнымъ, занеже па отца привежетсе обручению прелщениемъ оубиственнымъ поать оубивъ, зло разгнѣвасе и, въ схожение Евра Арьза же и Артака в трех рѣках коупавсе, недоуга избы. тоу же съ градъ създавъ, [въ] свое име нарече. Андриан же Кесарь твердымъ и добрымъ созданиемъ възвеличилъ его, град Андрианъ име емоу нарече. (546₅₋₁₂)</p>	<p>Семионъ же приа град Одрень, иже первое Арестовъ град нарицашеся, сына Агамемнонъ, иже во 3-хъ реках купався недуга избы, ту, сего ради град во имя свое нарече. Последи же Андрианъ кесарь и обнови, въ свое имя нарече Андрианъ, мы же зовем Ондреянемъ градомъ. (32₂₋₇) (7)</p>
<p>месяца же августа въ 20, инди[кті]она петаго състоупъ бысть между Болгары и Греки, оу рѣкы глаголемыа Ахолонесъ бишасе яко же соуть божиа оправданіа яко неиспытана и неислѣдована, побѣждени быша Греци съ всеми вои, и быть побѣгъ бошию и страшно рыдание с кричаниемъ, и дроугъ дроуга тѣпчюще, иніи от противныхъ посѣкаеми, и крови же пролитие, яко от вѣка не бысть. Леонъ же domestikоу съвѣтникуоу – емоу соущоу стикъ– в Месоумеврию вбѣгъ избы. (547₁₄₋₂₁)</p>	<p>а болгаре со грекы соступишася, и пересечени быша грекы. ... (32₁₋₂) (6)</p>
<p>оубиен же быть инѣми в соупостатнѣмъ състоупѣ и Костентинъ иже и Липсѣ, Иоаннъ иже и Грапсонъ, прочии же от владоущихъ мнози. послан же и Романъ патрикии, тогда дроунгаръ сыи лодіинни, съ – всеми вои лодіинными – в рѣцѣ</p>	<p>Печенегомъ пришедшимъ и хотящимъ на Семеона, расварившеся греческыа воеводы. Видевше печенези, яко сами на ся ремъ имуть, отъидоша въсвоасы, (31_{34-32,1}) (5)</p>

<p>глаголемѣи Доунаи на помощь Леонтоу и Фоцѣ, но Иоаннь Вога глаголемыи привести Печенѣгы, яко же рече повелѣно же дроунгарьєви Роману привести сиа на Болгары, яко помогоуть Леонтоу и Фоцѣ. Роман же Иоаннь Вога в реть и въ словосварение съшедшемасе, видѣвъше же Печенѣги межи собою реть гонеше и противешесе, отидоше въ своа си. (547₂₁–548₄)</p>	
--	--

A PVL ezen passzusának az írója a *Georgius Monachus Continuatus*ban talált eseményeket kivonatolta. Ennek során azonban, szabadon bánva a szöveggel, nemcsak tartalmilag idézte forrását,⁴² hanem e mellett még annak gondolatmenetét is saját szempontjai szerint átalakította, nagyrészt figyelmen kívül hagyva az események indikciókkal való datálását. Ennek megfelelően a passzus első felébe helyezte át a besenyők Duna-ához vonulását, illetve a bizánci–besenyő szövetség kudarcát a szövetség megkötése utáni részhez csatolta. Ez a gondolatmenet szempontjából védhető volt, de ahhoz vezetett, hogy a valóságban 917-ben történt események a 915. év alatt kerültek tárgyalásra.

A fentebb ismertettek tükrében most már megkísérelhetünk választ adni a szövegünkkel kapcsolatos kérdésekre. A vizsgált passzus írója a PVL év nélküli részében egy rövid összefoglalást kívánt adni azokról a nomád népekről, akik a szlávok által lakott Duna menti területeket fenyegették. Ennek során tárgyalta a dunai-bulgárok, a magyarok és a besenyők megjelenését. A magyarokkal (fehér ugrok) kapcsolatban az író azonban tett egy kiegészítést. Mivel fő forrásában, Georgios Monachos szláv nyelvre lefordított krónikájában is talált adatokat az *ugro*kra (belső-ázsiai türkök~kazárok) vonatkozóan, azt a szövegbe beiktatta, majd szintúgy ide illesztette – pusztán az *ugro*kkal (belső-ázsiai türkök~kazárok) történt eseménnyel való időbeli egybeesése okán – az avarokkal kapcsolatos értesüléseit. Amennyiben a fehér ugrokkal és a besenyőkkel foglalkozó részek közötti passzusokat mint betoldásokat eltávolítjuk, akkor a megmaradt szövegünk a fehér ugrokkal kapcsolatban csak annyi kronológiai fogódzót ad, hogy azok nyugatra vándorlása – ha elfogadjuk, hogy a passzusban szereplő egymást követő események az író szándéka szerint a valódi időbeli viszonyokat híven adják vissza – a besenyők megjelenése előtt történt. Ennek tükrében egyet kell értenünk azon kutatókkal, akik a fehér ugrokkal foglalkozó bejegyzést a magyar honfoglalásra vonatkoztatták. Ez a mondat voltaképpen a PVL 898. év alatt szereplő passzusának a rövid kivonata. Vizsgált szövegrészünkben a fehér ugrok (magyarok) éppúgy öröklük a szlovének földjét (наслѣдиша землю словѣньску), mint a magyar honfoglalást részletesen ismertető passzusban az ugrok (наслѣдиша землю ты [тi. словеньску]).

⁴² ПВЛ II. 282–283.

Amennyiben eddigi eredményeink (következtetéseink) helytállóknak bizonyulnak, akkor a fekete ugrokra vonatkozóan is megkockáztathatunk egy feltevést.

A fekete ugrok etnikumának meghatározása régóta tárgya a kutatásnak. Györffy a fekete ugrokat a kabarokkal azonosította.⁴³ László azt feltételezte, hogy a színnevek égtájakra utalnak. Ennek megfelelően a fekete szín azt jelölné, hogy az adott etnikai csoport lakhelye keleten van.⁴⁴ Emellett már nála is felbukkan az a lehetőség, hogy a színnevek voltaképpen rasszbéli tulajdonságokat jelölnének.⁴⁵ Tóth a szláv forrás esetében feltételezte, hogy a fehér jelzőt a magyarságon belül az a csoport viselte, amely az előkelőbb volt. A fekete szín pedig ennek az ellenkezőjét jelölte. Bár nem tartotta valószínűnek, hogy a színek egyben az adott csoport elhelyezkedését is jelölnék, de ennek ellenére a fekete magyarok honfoglalás előtti szállásterületét a Dnyeper és a Don folyók közé helyezte, a magyar szállásterület keleti felére. A fehér magyarok pedig ebből következően a Dnyepertől nyugatra éltek volna. A fekete magyarok ilyen elhelyezkedésének bizonyítására hozta fel a PVL azon hírét hogy a fekete ugrok elvonultak Kijev alatt. Úgy vélte, hogy ez csak akkor lehetett igaz, ha ezen néprész a Dnyepertől keletre élt.⁴⁶ Azt a – bár korábban határozottan elutasított nézetet⁴⁷ – is lehetségesnek tartotta, hogy a keleti csoport sötétebb bőrszínű és török nyelvű lehetett.⁴⁸ Ezek alatt azonban nem a kabarokat értette, mert az ő szállásterületüket a Dnyepertől nyugatra lokalizálta, hanem olyan magyar törzseket, amelyeknek török eredet tulajdonított.⁴⁹ Tóth nézetét a fekete ugrok szállásterületének a lokalizációjával kapcsolatban Kristó is elfogadta. Annyiban azonban eltérő véleményen volt, hogy ő a fekete ugrokat a magyarság katonai segédnépeivel, a kabarokkal azonosította.⁵⁰ Úgy vélte, hogy a népnévvel együtt jelentkező fekete jelző a kabaroknak a magyarság más csoportjainál sötétebb bőr- és hajszínére utal.⁵¹ Elterjedt vélekedés tehát, hogy a fekete színnév szerepeltetése a hír nagy régiségre visszamenő voltának a bizonyítéka.

Arra, hogy a fekete ugrokra vonatkozó leírás miért követi és nem megelőzi a besenyők feltűnéséről szóló mondatot, leginkább Györffy hipotézise terjedt el. Ő ezzel kapcsolatban ezt mondja: „Ami a fekete ugrokat illeti, nem gondolom, hogy a krónika

⁴³ GYÖRFFY GY.: *A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében*, Valóság 16 (1973/7), 10.

⁴⁴ LÁSZLÓ GY.: *A honfoglaló magyar nép élete*, Budapest 1944 (reprint 1988), 202, 224, 284, 388.

⁴⁵ LÁSZLÓ „*A honfoglaló magyar nép...*” 283.

⁴⁶ TÓTH „*A fehér és fekete magyarok problematikájához*” 84–88.

⁴⁷ TÓTH „*A fehér és fekete magyarok problematikájához*” 87.

⁴⁸ TÓTH S. L.: *Levediától a Kárpát-medencéig*, „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14.” Szeged 1998, 94.

⁴⁹ TÓTH S. L.: „Az etelközi magyar törzsek szállásterületei”, in: *Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*, szerk.: Koszta L., Szeged 1995, 478, 482; TÓTH „*A fehér és fekete magyarok problematikájához*” 84; TÓTH „*Levediától...*” 77, 90.

⁵⁰ KRISTÓ GY.: *A székelyek eredetéről*, „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 10.” Szeged 1996, 63.

⁵¹ KRISTÓ „*A fekete magyarok...*” 15–16.

szavai úgy értelmezendők, hogy a besenyők után jöttek a fekete magyarok, hanem úgy, hogy előjöttek a besenyők, és elmentek a fekete magyarok. Mutatja ezt a *npυυδουα* és *υδουα* szóhasználat különbsége. Tehát lényegében nem kronológiai egymásutánról van szó, hanem ok-okozati viszonyról.⁵² Ezt a nézetet több kutató is elfogadta/megfontolandónak vélte.⁵³

Már Györffy is felhívta a figyelmet arra, hogy a szövegben szereplő „Oleg idejében” kitétel voltaképpen a „Hérakleios császár idejében” időmeghatározás hatására jöhetett létre.⁵⁴ Az egyértelmű, hogy a fekete ugrokra vonatkozó szövegrész a honfoglaló magyarságra vonatkozik. Azt pedig reményeink szerint sikerült valószínűsíteni, hogy a fehér ugrokra vonatkozó rész esetében ugyanez a helyzet. Az az író azonban, aki a fekete ugrokra vonatkozó passzust megfogalmazta, már nem volt tisztában azzal, hogy a fehér ugrokra vonatkozó mondat valójában honnan veszi eredetét. A belső-ázsiai türkökre (~kazárok) és az avarokra vonatkozó szövegrészek betoldás volta ugyanis azt eredményezte, hogy a magyarok (fehér ugrok) 9. század végi kárpát-medencei honfoglalása és a besenyők 10. század eleji Dunánál való megjelenése közé egy, a későbbi olvasók számára félrevezető betét került. Ez ahhoz vezetett, hogy a fehér ugrokra vonatkozó rész, amely eddig datálatlan volt, most datálást kapott. A PVL egyik szerzőjének azonban feltűnt, hogy a Hérakleios császár idején, tehát a 7. század első felében a dél-orosz steppén feltűnő ugrok mellett Oleg rusz fejedelem idején is feltűntek újabb ugrok a forrás szövegében. Mivel azonban ez utóbbi csoportot – a betoldás miatt – már nem lehetett azonosítani a datálatlan passzusban szereplő ugrokkal, a szövegrész végére tett egy rájuk vonatkozó utalást. A fehér és fekete ugrokra vonatkozó passzusok tehát nem egy egységes leírás részei – mint azt korábban több kutató feltételezte –, és azokat nem is szakította szét a közöttük lévő szöveg. Voltaképpen a két passzust nem azonos időben és nem azonos szerző fogalmazta meg. A fekete ugrokra vonatkozó kitétel tehát nem lehetett része a passzus eredeti szövegének. Ebből természetesen következik, hogy a fehér és fekete ugrok (magyarok) külön való szerepeltetése nem valamilyen történelmi tény visszatükröződése, hanem csak a PVL egy átdolgozójának figyelmetlenségéből adódó hírkettőződésről van szó.

⁵² GYÖRFFY „*Tanulmányok...*” 76. 242. jz.

⁵³ KRISTÓ–H. TÓTH *i. m.* 27.

⁵⁴ GYÖRFFY „*Tanulmányok...*” 76. 242. jz.

László Balogh

SOME NOTES ON THE WHITE UGRIANS AND BLACK UGRIANS IN THE PVL

The Russian Primary Chronicle (*Povest' Vremennykh Let*) described the contacts between the nomadic peoples and the Slavs in its undated section as follows: „Now while the Slavs dwelt along the Danube, as we have said, there came from among the Scythians, that is, from the Khazars, a people called Bulgars who settled on the Danube and oppressed the Slavs. Afterward came the White Ugrians, who inherited the Slavic country. These Ugrians appeared under the Emperor Heraclius, warring on Chosroes, King of Persia. The Avars, who attacked Heraclius the Emperor, nearly capturing him, also lived at this time. They made war upon the Slavs, and harassed the Dulebians, who were themselves Slavs. They even did violence to the Dulebian women. When an Avar made a journey, he did not cause either a horse or a steer to be harnessed, but gave command instead that three of four or five woman should be yoked to his cart and be made to draw him Even thus they harassed the Dulebians. The Avars were large of stature and proud of spirit, and God destroyed them. They all perished, and not one Avar survived. There is to this day a proverb in Rus' which runs, „They perished like the Avars.” Neither race nor heir of them remains. The Pechenegs came after them, and the Black Ugrians passed by Kiev later during the time of Oleg.”

Some scholars identified the White Ugrians with the Khazars, Saragurs, Hungarians etc., those live in 7th century. They identified the White Ugrians with the Ugrians in the reign of Heraclius. This is a mistake. The PVL on the Ugrians took the passage from an earlier Slavic translation of a Byzantine source, where the ethnonym was Turks meaning Western Turks or Khazars. The translator of the Greek text, which was the source of the PVL, interpreted the ethnic names according to his age. As the Turks in Byzantine usage denoted the Hungarians, he used the Slavic pendant i. e. Ugrians. Other scholars identified the migrations of White Ugrians and the Black Ugrians with the Hungarian Conquest in the end of the 9th century. They presumed the sentences by the Ugrians, Avars, Dulebians and Pechenegs is an interpolation. Also this is a mistake. The Russian author of the Primary Chronicle made the description by the enemies of the Slavs. He depicted the invasions of the Bulgars, the White Ugrians (Hungarians) and the Pechenegs. Then he fit into – mistakenly – interpolation on the Ugrians (Western Turks~Khazars), Avars and Dulebians in the description.

Later, another author misinterpreted the interpolation. He calculated the *White Ugrians* lived in the 7th century like the *Ugrians* (Western Turks~Khazars) and Avars. But he read by the *Ugrians* (Hungarians) lived in the end of the 9th century in the PVL. Accordingly he placed an interpolation by the (*Black*) *Ugrians* in the end of the description.